

Hivatalos bíráló Fejős Zoltán: Új helyek, új metaforák. Közelítések a jelenkor múzeumi etnográfiájához című akadémiai doktori értekezéséről

Ezredfordulónkon a magyar etnográfusok és folkloristák a magyar néprajztudomány egységének fennmaradásáért, az európai mértékkel is jelentős eredmények megtartásáért, munkánk, kutatásaink társadalmi hasznosságának elfogadtatásáért küzdöttek. Legfontosabb eredményünk, hogy a magyar néprajztudomány megőrizte identitását, folytatta, továbbfejlesztette a nagy elődök törekvéseit. Identitásának megőrzésében jelentős szerepet játszott a nemzetiségi kutatásoktól a vallási néprajzig vagy a nemesség, a kézművesek, a munkásság vizsgálatáig terjedő tematikai bővülés. Identitásörzőnek bizonyult a szak nagy kollektív váltakozásainak megvalósítása: a lexikontól az atlaszig, a kézikönyvig, a palóckutatásról és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megszületéséről sem feledkezve meg. Identitásunk őre a néprajzi közművelődés, a múzeumi kutatások és a táncházmozgalom is. A tematikai bővüléshez tartozik a néprajzi jelenkutatás, amelynek kezdeményezője, motorja, s benyújtott disszertációja révén krónikása is Fejős Zoltán kollégánk. Megemlítem, hogy a jelenkutatásról először nem tőle hallottunk: egyetemi hallgató korunkban, az 1970-es évek elején professzorunk, Gunda Béla arra biztatott minket, szakdolgozatunkban vizsgáljuk meg, hogy a falvak villamosítása, az elektromos áram megjelenése, használata milyen változásokat idézett elő az életmódban. Nem reagáltunk rá, jobban érdekelt minket az árkaños ház, a spanyolozott pásztorfaragás vagy a cifraszúr. Arról is értesültünk, hogy Dankó Imre változásvizsgálatokat végzett a Dél-bihari-síkságon. Ezzel kapcsolatos tanulmányait olvastam, s munkám során hasznosítottam. Az 1970-es évek végén a muzeológusok szakmai továbbképzésén Hofer Tamás előadásában hallhattuk, hogy egyes skandináv országok múzeumai a gyártóktól köteles példányként megkapják gyártmányaikat: raktáraikban sorakoznak a legújabb kuktafazekak, kávéfőzők és más konyhafelszerelések. Attól tartottam, hogy rövidesen nekem is Ikarus buszokat és Videoton rádiókat, televíziókat kell a székesfehérvári múzeumba vinnem.

Az idő múlásával megtapasztalhattuk, hogy az egyetemen tanult, kőbe vésetteknek hitt tételeken is változtatnunk kell, elsősorban a magyar társadalom átalakulása miatt. Ezredfordulónkra a parasztság, az iparos réteg, a munkásság, a bányászok eltűntek. Egy szerencsétlen jogszabállyal a dunai és tiszai halászok is süllyesztőbe kerültek. Megjelentek eddig ismeretlen társadalmi csoportok, szubkultúrák: a hajléktalanok, drogosok, migránsok felkeltették a néprajzi jelenkutatás figyelmét. Azt is érezhettük a nagy átalakulás során, hogy a magyar identitás leltárát ki kell egészítenünk: a Pannónia motorkerékpárral, az Ikarus busszal, az Orion, Videoton rádió-, televíziókészülékekkel, a Lehel hűtőszekrénnel, a Hajdú porszívóval, a Rubik-kockával és társaikkal. Ebben a helyzetben indult meg Magyarországon a néprajzi jelenkutatás, amelynek elindítója intézményi szinten a Néprajzi Múzeum, fő szervezője, spiritusz rektora Fejős Zoltán főigazgató volt. Disszertációja bizonyítja, hogy e munka elméleti megalapozóját is benne láthatjuk.

Fejős Zoltán doktori műve a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában 2017-ben megjelent 426 oldalas könyv, a debreceni Néprajzi Tanszék rangos sorozatának (Studia Folkloristica et Ethnographica) 67. köteteként került kiadásra. Könyvéhez 28 színes fotója kapcsolódik az európai múzeumokban rendezett jelenkor néprajzi kiállítások részleteiről. Az értekezés az előszót követően öt fejezetből áll, összegzését 82 oldalas irodalomjegyzék követi. A felhasznált tanulmányok, könyvek jelentős hányada francia, angol és német nyelvű. Rájuk alapozva Fejős Zoltán kitekintett Magyarországról, a hazai jelenkutatás eredményeit összehasonlította az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, a skandináv országok és Észtország múzeumaiban elért eredményekkel. A disszertáció a bevezetésben vázolt célok, keretek, módszerek bemutatását követően három fejezetből

áll. Közülük az első a hazai múzeumi jelenkutatás négy évtizedét foglalja össze, amely egy bő évtizedes, látványosnak mondható, mozgalmas korszakkal, addigi formájában véget ért. E korszak felfogását a doktorjelölt a Néprajzi Múzeum főigazgatójaként maga is alakította, nem csupán elméleti szinten, hanem a gyakorlatban is: témajavaslatokkal, múzeumok, kutatók bevonásával, kiállítások rendezésével (*Műanyag, Farmer*), kiadványsorozat (MaDok Füzetek) indításával. Elemzése esettanulmányokon, múzeumi kutatásokon, gyűjteményfejlesztési törekvések és kiállítások intézményi dokumentumain alapul. Támaszkodhatott a hazai múzeumokban szerzett személyes tapasztalatokra, ezek módszertani és elméleti általánosítására.

A második nagy fejezet a jelenkutatás nemzetközi múzeumi gyakorlatát mutatja be. Ehhez felhasználta az európai néprajzi, kultúrtörténeti múzeumok vezetőivel, kurátoraival folytatott konzultációkat. Mindehhez járult a nemzetközi múzeumi szervezet 2010-ben alakult új bizottságában való részvétele, amely a jelenkori gyűjtéssel foglalkozik. Fejős Zoltán 2000-2012 között több mint száz európai múzeum, kiállítás megtekintésével mélyítette el ide vonatkozó tudását.

A harmadik fejezetben a jelenkori gyűjtés mai jellemző modelljeit, irányait vizsgálja európai kitekintésben, tematikailag széles merítésben. Kiderül ebből, hogy a vizsgált európai országok múzeumaiban a hálózati gyűjtés, a nemzetközi projektek, a dokumentáció, a társadalmi részvételen alapuló jelenkori gyűjtés, gyűjteményalakítás figyelemre méltó eredményeket ért el.

A disszertáció az összegző tanulások megfogalmazásával zárul. Ide kapcsolhatók a doktorjelölt tézisei, amelyek világosan, érthetően vázolják a vizsgált problémakört. A könyv nem könnyű olvasmány, elméleti kitérői bonyolulttá teszik, az európai országok múzeumi gyakorlatának eltérései nagy figyelmet követelnek az olvasótól. Még akkor is, ha a könyv stílusa jó, szövege hiba nélküli. A könyv után a tézisek olvasása szinte felüdülés.

A múzeumi jelenkutatás Magyarországon a Néprajzi Múzeumból indult, amihez a történeti háttérrel gyűjteményeinek 2000-ben megjelent átfogó ismertetése képezte. A több mint ezer oldalas magisztrális mű főszerkesztője, megalkotásának, kiadásának irányítója Fejős Zoltán volt. Disszertációjában így értékelte a kötet jelentőségét: „A gyűjteményismertető kötet a történeti megközelítés ellenére – éppen ezáltal – az egyik kiindulópontja volt a Néprajzi Múzeum jelenkori feladatvállalása (ki)alakításának. Pontosabban a kötet annak a reflexiónak volt a terméke és az eszköze, amely a két pólus, a mai „néprajzi múzeum” és a „társadalom” kapcsolatrendszerének újraértelmezését, a múzeum új misszióját – „helykeresését” – célozta. Meddig lehet a „megszokott” néprajzot, néprajzi muzeológiát művelni, amikor a vizsgálat bevett tárgya eltűnt, vagy olyannyira átalakult, hogy a régi módszerek, a „normál gyakorlat” rutinjai már nem elégségesek? S mi van mindezek után?” (22. old.)

A jelenkutatás jegyében született kiállítások sorában értesülünk a disszertációból a Néprajzi Múzeumban 2007-ben rendezett *Kortárs ruha-tér-kép* című tárlatról, ahol egy egyetemi hallgató nő ruhásszekrényének táblázatba foglalt inventáriumát is bemutatták. Emlékeztet ez a Münchener Egyetem néprajzi intézetében 1993-ban egy szeminárium keretében rendezett, a müncheni egyetemi hallgatók táplálkozási, élelmiszervásárlási és főzési tapasztalatait bemutató *Studentenfutter* (Diákcsemege) című kiállítására, ahol a hallgatók hűtőszekrényeit is vizsgálták.

Fejős Zoltán a 2013-ig elért eredmények és kudarcok nyomán tette fel a kérdést: „Elérte-e a múzeumi jelenkutatás kérdése az országos múzeumpolitika, netán a nemzeti kulturális politika szintjét? Könnyű a válasz: nem; legfeljebb időszakos szimpátiát keltett, amikor a múzeumi modernizáció szóba került. Ennek köszönhető, hogy a *Kiállítási dominó* katalógusainak támogatására, valamint a gyűjteménygyarapítás lehetőségére sor került. A jelenkor múzeumi vizsgálatának,

dokumentációjának feladata nem vált a múzeumi rendszer egészét befolyásoló kérdéssé. A MaDok felvetése – javaslata nem lett a közgyűjteményi rendszer kiemelt, a központi irányítás által preferált területe, s nem volt az intézményfejlesztésnek akárcsak sugallt iránya sem... Tíz évvel később a jelenkutatás és a múzeumi struktúra összehangolódásának viszonylag kevés nyomát lehet tapasztalni. Az intézményes keretek és a Néprajzi Múzeum aktivitása ellenére valójában egyéni érdeklődésből, muzeológusok együttműködéséből jött létre minden... Az intézményi kapcsolódást a MaDok mint sajátos, kvázi pályázati forrás megszerzése tartotta életben. Az öntevékeny, alulról kezdeményezett építkezés csírájában maradt, a hálózati érdekszövetséget intézményfinanszírozási lehetőségnek tekintették, lásd a soron lévő kiállítás, az elmaradt vagy szükséges tárgyvásárlás jelenkorra hangszerelését.” (80-81. old.)

Fejős Zoltán disszertációjában felveti az örökség és a múzeum kérdését: „Ma a kulturális érték az örökség kategóriájában fejeződik ki, amit globális örökségpolitikai rendszerek határoznak meg, mozgatnak, és ők határozzák meg a kultúráról való beszéd egyes domináns irányait, nyilvános formáit. A múzeumok az új viszonyban inkább receptorok, közvetítők és értelmezők, mint definiálók. Szerepük, hatásuk azonban továbbra is megkerülhetetlen, közvetve a szakértői, mediátori és értelmező munka a globális szintérre is visszahat, alakítja az értékdefiníciókat.” (124. old.) Én úgy látom, hogy nemzeti kulturális örökségünk feltárását, bemutatását a közoktatásban és a közművelődésben nem a globális örökségpolitikai rendszerek határozzák meg. Utóbbiaktól számos esetben elzárkózunk. Befolyásuk a nemzeti kérdésről már korábban lemondott Nyugat-Európában lehet döntő. A disszertációban érintett országok közül Magyarországon és Észtországban a nemzeti kulturális örökség ápolása máig eleven.

A kiállítás mint jelenkori gyűjtemény értelmezése kapcsán Fejős Zoltán felteszi a kérdést: mi a néprajzi tárgy? A svájci Neuchâtel néprajzi múzeumának igazgatója, Jacques Hainard szerint az, amit az etnográfus akként kezel, beletárol, kiállít. Fejős Zoltán ennél árnyaltabban fogalmaz: „A múzeumban az etnográfiai gyakorlat és tudás a gyűjteményben materializálódik, a tárgyak magukra veszik a kutatók ideáit, mely ideák kialakulása és változása tőlük is függ. Jó esetben a tárgyak nem vesznek el korábbi használóihoz fűződő viszonyuk nyomait s adatait sem, ám a múzeum klasszifikációs rendjének megfelelően élnek tovább. Az egyedi tárgy cselekvőképessége kisebb, korlátozottabb, mint a gyűjteményé. Ezért mondhatjuk azt, hogy a tárgyak mint meghatározott gyűjteményi példányok maguk is választják újabb társaikat.” (302. old.)

A nagy terjedelmű disszertáció eredményeit, a sokoldalú forrásbázison nyugvó elemzést a doktorjelölt összegzése és tézisei igen világosan, áttekinthetően foglalják össze. Ebből is világosan látható, hogy a szerző ura a feltárt hatalmas adattömegnek. Disszertációjának elolvasása, áttekintése után egy kérdéskör merült fel bennem: A kutatás lezárása, 2013 óta történt-e változás a múzeumi jelenkutatásban? Tapasztal-e élénkület, akár könyvének hatására? Elképzelhetőnek tartja-e, hogy a jelenkutatás számára hazánkban felsőfokú képzés induljon, ahol könyve fontos útmutatóul szolgálna? Olyan néprajzos muzeológusok képzésére gondolok, akiknek tananyagából kimaradhatna a sámánhit, az ószékely népballada vagy az ólaskertes település. Viszont felvértetnénk őket a néprajzi jelenkutatáshoz szükséges szociológiai, újkortörténeti ismeretekkel, módszerekkel. Az ily módon képzett szakemberek felvehetnék a jelenkutatás elejtett fonalát.

Fejős Zoltán doktori műve tükrözi, hogy korábbi tudományos fokozatának megszerzése óta jelentős eredeti tudományos eredménnyel gyarapította a magyar néprajztudományt, az európai muzeológiát, kutatásával jelentősen hozzájárult néprajztudományunk továbbfejlődéséhez. E munkát személyében a legilletékesebb, a hazai néprajzi jelenkutatást kezdeményező, irányító, elméletileg is megalapozó kolléga végezte el, akinek rálátása van az európai múzeumokra, kiállításokra, muzeológiai

eredményekre is. Fejős Zoltán doktori értekezését nyilvános vitára alkalmasnak tartom. Az elmondottak alapján javaslom a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának a vita kitűzését. Javaslom a Tisztelt Bíráló Bizottságnak Fejős Zoltán értekezésének elfogadását, hogy számára a Magyar Tudományos Akadémia doktora fokozatot odaítéljék.

Székesfehérvár, 2019. december 29-én

Dr. Lukács László

a Magyar Tudományos Akadémia doktora